

مبانی قانونی و مشروع کنش‌های ژئوپلیتیکی جمهوری اسلامی ایران

محمد رضا حافظ‌نیا*

زهرا احمدی پور**

چمران بویه***

چکیده

فرآیند تصمیم‌گیری در مورد کنش‌های ژئوپلیتیکی یا منشأ مردمی داد و قانونمندی و مشروعیت خود را از ناحیه مردم و حوزه عمومی می‌گیرد و یا اینکه خارج از اراده حوزه عمومی، استراتژی‌ها و تصمیمات در دایره نهادهای رسمی و نخبگان سیاسی (حوزه رسمی) گرفته می‌شود. بر این اساس، هدف این مقاله ضمن تبیین جنبه‌های قانونی کنش‌های ژئوپلیتیکی جمهوری اسلامی ایران، پاسخ به این پرسش است که منشأ مشروعیت کنش‌های ژئوپلیتیکی ایران چیست؟ یافته‌های این تحقیق نشان می‌دهد که استراتژی‌های ژئوپلیتیکی جمهوری اسلامی متکی به قوانینی است که در نهادهای قانون‌گذاری به‌ویژه مجلس شورای اسلامی به تصویب نمایندگان ملت رسیده است. از این رو، قوانینی که از چنین مجلسی می‌گذرد مشروعیتی مردمی دارد. بنابراین، کنش‌های ژئوپلیتیکی جمهوری اسلامی مشروعیتی مردمی و قانونی دارد.

واژگان کلیدی

کنش ژئوپلیتیکی، قانون، سند چشم‌انداز، قوانین پنج‌ساله توسعه کشور، استراتژی ژئوپلیتیکی.

مقدمه

شکل‌گیری قوانین در فرهنگ ملی، جریان‌های فکری و ضرورت‌های اجتماعی هر جامعه‌ای ریشه دارد. از

mhafeznia2006@yahoo.com

z_ahmadypoor@yahoo.com

ch.booye@yahoo.com

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۱/۱۰/۲۴

*. استاد دانشگاه تربیت مدرس.

** دانشیار دانشگاه تربیت مدرس.

*** دانشجوی کارشناسی ارشد جغرافیای سیاسی.

تاریخ دریافت: ۱۳۹۱/۶/۱۵

منظر کارکردی، قانون از یک سو به برنامه‌ها و خط‌مشی‌های سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، نظامی و امنیتی جهت می‌دهد و از سویی دیگر سیاست داخلی، خارجی و رویکردهای ژئوپلیتیکی یک کشور را در راستای منافع ملی و استراتژی‌های تدوین شده هدایت می‌کند. از این‌رو، قوانین یکی از ابزارهای فهم سیاست کشورها به شمار آمده و به واسطه تعیین اصول و اهداف کلی در حوزه‌های مختلف سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و ... از جایگاهی ویژه برخوردارند.

از جمله راهبردهای کشور، استراتژی‌ها و کنش‌های ژئوپلیتیکی ایران در محیط منطقه‌ای و جهانی است. استراتژی‌ها و کنش‌های ژئوپلیتیکی یک کشور، برآیند اتخاذ تصمیمات رهبران سیاسی و انبوهی از نهادهای حاکمیتی است. هدف فعالیت‌های فرامرزی هر کشوری در ابعاد منطقه‌ای و جهانی، افزایش نفوذ در قلمروهایی است که از یک سو نیازها و منافع حیاتی کشور را تأمین کند و از سوی دیگر وزن ژئوپلیتیکی کشور را افزایش دهد. با این حال تاکنون جنبه‌های قانونی و همچنین مشروعیت سیاست‌های خارجی و کنش‌های ژئوپلیتیکی همانند سیاست‌های داخلی بررسی نشده است. بر این اساس، نگارندگان در این نوشتار به دنبال تبیین جنبه‌های قانونی و مشروع فعالیت‌های ژئوپلیتیکی و استراتژی‌های معطوف به آن در قوانین رسمی ایران هستند.

روش تحقیق

تحقیق حاضر از نوع توصیفی - تحلیلی است. به لحاظ روش‌شناسی در این پژوهش برای آزمون فرضیه، از روش تحلیل محتوا استفاده می‌شود. همان‌گونه که ذکر شد، هدف مقاله واکاوی قوانین رسمی کشور است. بدین منظور نگارندگان مهم‌ترین و جامع‌ترین قوانین راهبردی کشور را انتخاب کرده و به تحلیل محتوای آنان پرداخته‌اند. قوانین مورد مطالعه در این پژوهش عبارتند از: ۱. قانون اساسی ۲. قوانین توسعه شامل قانون اول، دوم، سوم، چهارم و پنجم توسعه ۳. سند چشم‌انداز ۲۰ ساله ۴. سایر قوانین مرتبط. علاوه‌براین، در این تحقیق از منابع کتابخانه‌ای همچون کتاب، مقاله، اینترنت، روزنامه و ... بهره گرفته شده است.

مباحث نظری

۱. قانون

جایگاه قانون در جوامع انسانی، همواره دغدغه اندیشمندان بوده است. قانون از واژه لاتین «xel» اقتباس شده است. خود این واژه نیز از فعل «eragel» مشتق شده است که به معنای «اعطای نمایندگی» و «اعطای اختیار برای انجام دادن کاری» است. همچنین «xel» به «اختیار اعطا شده به انسان»، براساس توانایی فردی وی نیز اطلاق می‌گردد. (دیزیکازو، ۱۳۸۶: ۱۸۷) از بعد نظری، آکوئیناس قانون را فرمان عقل به منظور خیر عامه می‌داند که از طرف کسی وضع می‌شود که توجه به حال جامعه دارد و آن را نشر و ترویج می‌کند. (finnis, 1999: 117)

روسو قوانین را قراردادهای رضایت‌آمیز مابین دولت و ملت را قانون می‌نامد. او قوانین را عامل انگیزش و اراده نظم اجتماعی می‌داند و بر این باور است که برای حفظ انسجام نظام سیاسی برآمده از قرارداد اجتماعی، باید به یاری قانون به آن جنبش و اراده بخشید. از این رو، وی کارکرد قوانین را ابزاری برای حفظ و بقای نظام سیاسی می‌داند. (روسو، ۱۳۸۹: ۱۵۷) با این حال، در نظام‌های سیاسی دموکراتیک، قوانین به یک سری الزامات فردی و اجتماعی تأکید دارد که از طریق مصوب شدن در نهادهای قانون‌گذاری همچون مجلس پدید می‌آیند. از این رو، با توجه به صفت الزام‌آور بودن، قانون وجهی لازم‌الاجرا خواهد یافت که تخطی از آن با مجازت روبه‌رو خواهد شد. بر این اساس، قوانین اسنادی حقوقی هستند که مقامات در حدود وظایف و به حکم قانون اتخاذ می‌کنند. به همین سبب در آئین‌نامه‌های دولتی و بخشنامه‌ها به جای کلمه قانون از اسناد قانونی استفاده می‌کنند. اسناد قانونی، اسناد لازم‌الاجرائی است که تمامی تصمیمات اتخاذ شده توسط مقامات مسئول باید منطبق با آن باشد. با این حال در عرصه سیاسی، مهم‌ترین کارکرد قانون، تنظیم روابط میان دولت و مردم است. در این صورت مناسبات دولت و ملت زیر چتر حاکمیت قانون قرار می‌گیرد. این بدین معناست که نظام سیاسی باید در پرتو حاکمیت قانون اداره شود. در نتیجه حاکمیت قانون در تعارض با حاکمیت فردی قرار دارد.

۲. نسبت مشروعیت و قانون

واژه مشروعیت^۱ مترادف با قانون است و با کلمات قانون‌گذار^۲ و قانون‌گذاری^۳ هم‌ریشه است. مشروعیت را می‌توان پذیرش مردمی نظام سیاسی و باور جمعی مردم یک کشور به علت وجودی حاکمیت سیاسی‌شان تعبیر کرد. (Vincent, 1987: 84) این امر سبب می‌شود تا به موجب آن، حکومت خود را مجاز به وضع قوانینی در جامعه نماید که به عنوان یک هنجار آن را نهادینه کند. (Lyotard, 1998: 64 – 69) از دیدگاه وبر نیز یکی از منابع مشروعیت حکومت، قانون است. در مشروعیت قانونی، تمام تصمیمات به‌ویژه چگونگی رابطه مردم و قدرت سیاسی، بر اساس قانون صورت می‌گیرد. قانونی که از یک سو توسط مردم جنبه وجودی و ضروری پیدا می‌کند و از سوی دیگر بر مبنای مشروعیت مردمی حکومت، از سوی نظام سیاسی وضع شده است و نزد مردم از مقبولیت برخوردار خواهد شد. تنها چیزی که می‌تواند قدرت مشروع و حکومت حق را تشکیل دهد، قانون است. (روسو، ۱۳۸۹: ۹۶) از این رو، قانونی که برآمده از توافق دولت و ملت است، جنبه‌ای مشروع و مقبول می‌یابد. مشروعیت قانونی، بر قانونی بودن دستورات و احکام و نیز قانونی بودن روش‌های اجرای این دستورات و احکام از سوی کسانی که خود به صورت قانونی برای اجرای این دستورات برگزیده شده‌اند، مبتنی است. در مشروعیت قانونی، هر حقی که به وسیله قرارداد یا رأی‌گیری در جامعه استقرار پیدا می‌کند، باید از یک روند عقلانی متناسب با اهداف، یا متناسب با ارزش‌ها یا هر دو برخوردار باشد. (Hechter & Horne, 2009: 1)

1 . Legitimacy.

2 . Legislator.

3 . Legislation.

در نظام‌های مردم‌سالار، حاکمیت مردم بزرگ‌ترین منبع مشروعیت قوانین است. بر این اساس اگر قانونی نزد مردم پذیرش و مقبولیت یافت، به سبب همان پذیرش و مقبولیت اعتبار می‌یابد. در مقابل اگر قانونی وضع شود ولی با خواسته مردم موافق نباشد، از درجه اعتبار ساقط است. بنابراین، قانونی بودن چیزی به معنای مشروعیت آن است.

۳. ژئوپلیتیک

ژئوپلیتیک، دانش رقابت و گسترش حوزه نفوذ حکومت‌ها و گروه‌های متشکل سیاسی است که درصدد کسب قدرت، تصرف ابزارها، اهرم‌ها و فرصت‌های جغرافیایی هستند که به آنها قدرت داده و امکان چیره شدن بر رقیب را می‌دهد. آنها برای تصرف فرصت‌ها و مقدرات، در مکان و فضای جغرافیایی به رقابت پرداخته و سعی می‌کنند نفوذ خود را در فضاهای جغرافیایی بیشتر توسعه داده، آنها را به قلمرو اعمال اراده خود بیفزایند و بر عکس، رقیب را از فضاهای مورد منازعه بیرون رانند. در واقع، تعریف علمی ژئوپلیتیک در قالب مفهوم ترکیبی قابل تبیین است که در آن سه عنصر اصلی؛ یعنی جغرافیا، قدرت و سیاست دارای خصلتی ذاتی باشند. (حافظ نیا، ۱۳۸۵: ۱۷) این روابط و کنش‌ها تابعی از راهبرد و موقعیت ژئوپلیتیک دولت‌ها و نیز ساختار نظام ژئوپلیتیک جهانی است. از این رو، همبستگی و هماهنگی بالایی میان ژئوپلیتیک و الگوی رفتار سیاست خارجی دولت‌ها برقرار است و بر اساس آن، راهبردهای ژئوپلیتیکی طراحی و عملیاتی می‌شوند تا به ساختار روابط ژئوپلیتیکی جهت و معنا بخشد. در بسیاری از نظریه‌های ژئوپلیتیک، دولت‌ها به منظور تأمین فضای حیاتی ناگزیر از قدرتیابی روزافزون از طریق نفوذ در دیگر قلمروها هستند. (عزتی، ۱۳۸۶: ۷۵)

نسبت محیط (جغرافیا) با سیاست	ماهیت تحلیل	ماهیت تفسیری و یا تبیینی فرضیات
تأثیر محیط بر ابعاد سیاست خارجی از طریق ادراک	تحلیل سیاست خارجی با توجه ویژه به تأثیر محیط بر سیاست	تفسیر یا تبیین با توجه به تفسیر محیط بر تصمیمات سیاست خارجی در گذشته یا آینده
تأثیر محیط عملیاتی بر تصمیمات، نتایج و ابعاد سیاست خارجی	تحلیل محتوا از طریق توجه خاص به تأثیر محیط بر سیاست	تفسیر یا تبیین با توجه به پیامدهای عملیاتی تصمیمات سیاست خارجی در گذشته یا آینده

نقش متغیر محیط در تحلیل محتوای سیاست خارجی (Criekemans, 2009: 21)

مقوله، وسعت هر دو گستره خشکی و دریا را شامل می‌شود. از این رو، نظریه‌های ژئوپلیتیک یا دریامحور هستند (آلفرد تایر ماهان)^۱ یا خشکی‌محور (سر هالفورد مکیندر)^۲ و یا هر دو قلمرو را شامل می‌شوند

1. Alfred Thayer Mahan.
2. Sir Halford Mackinder.

(نیکولاس اسپایکمن)^۱ در این میان، فرآیند تدوین استراتژی ژئوپلیتیکی مبتنی بر آگاهی و درک درست از واقعیت‌های جغرافیایی و ژئوپلیتیک فضاهای جغرافیایی امکان‌پذیر است؛ از این طریق است که مدیران سیاسی و تصمیم‌گیران حکومتی قادر خواهند بود از طریق شناسایی ضعف‌ها و توانایی‌های فضاهای جغرافیایی ملی و مناطق استراتژیک به نتیجه‌گیری‌های اصولی و مطلوب در راستای توسعه ملی دست یابند. آگاهی از موقعیت‌های نسبی سرزمین ملی، ضعف‌ها و توانمندی‌های فضای ملی، آگاهی و شناخت دقیق از ماهیت تحولات منطقه‌ای، پیرامونی و جهانی، نقطه آغازین درک درست از فضاهای ملی و بین‌المللی و همچنین مانعی در راه تصمیم‌گیری‌های ذهنی و غیر واقعی در چارچوب اهداف و منافع ملی کشورها است.

۴. نسبت ژئوپلیتیک و سیاست خارجی

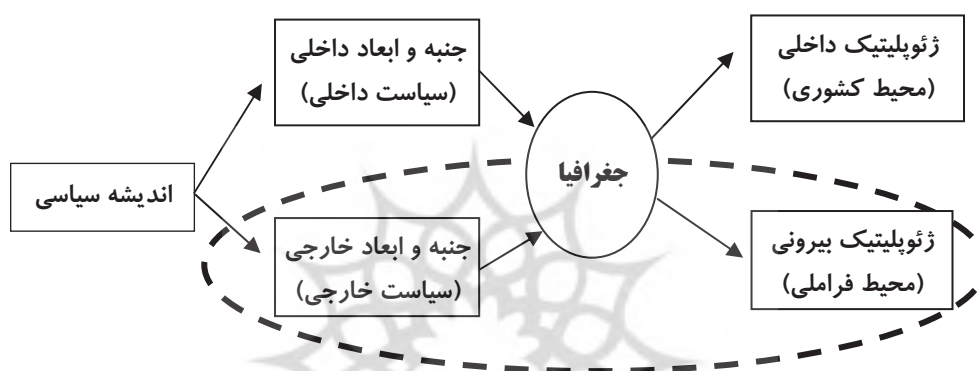
هدف سیاست خارجی دستیابی به اهداف ملی مورد تعقیب در نظام جهانی و ابزارهای نیل به آنها است. از آنجا که تعقیب منافع و اهداف ملی در نظام جهانی متضمن ایجاد ارتباط و تعامل با دیگر کشورها است، سیاست خارجی تعیین‌کننده شیوه تعامل واحدهای سیاسی با همدیگر است. (Crabb, Antizzo, Saredine, 2000: 65) با این حال، سیاست خارجی یک مفهوم انتزاعی بوده و جنبه‌ای کلی داشته و قلمرو خاصی را دربر نمی‌گیرد. به عبارت دیگر، سیاست خارجی رویکردهای نظری و اندیشه‌ای یک واحد سیاسی نسبت به محیط منطقه‌ای و جهانی است. هرگاه این رویکردهای نظری و اندیشه‌ای بُعد جغرافیایی به خود بگیرند، موضوعی ژئوپلیتیکی خواهند شد. از این رو، تمامی تصمیمات دستگاه سیاست خارجی بر مبنای محیط ادراک شده اتخاذ می‌شوند. در این خصوص می‌توان به الگوی روابط ژئوپلیتیکی قبل و بعد از جنگ سرد اشاره کرد. همان‌گونه که نظم جنگ سرد تحت تأثیر فشارهای جغرافیایی قرار داشت، نظم دوره پس از جنگ سرد نیز از این عوامل، مخصوصاً اهمیت مستمر مناطق و منطقه‌گرایی و همچنین نیروهای ساختاری موازنه قوای بین‌المللی تأثیر می‌پذیرد. تأثیر متقابل این فشارها یک رویکرد «جغرافیای ساختاری» از سیاست بین‌الملل را ایجاد می‌کند (Stein and Lobell, 1997: 103) علاوه بر این، از آنجا که کنش‌های فرامرزی کشورها بی‌واسطه با دو مفهوم قدرت و فضای جغرافیایی سروکار دارند، تصمیمات دستگاه سیاست خارجی ماهیتی ژئوپلیتیکی خواهند داشت.

بر این اساس، همپوشانی روابط خارجی با واقعیت‌های ژئوپلیتیکی توجیه‌کننده اتخاذ استراتژی‌های ژئوپلیتیکی در دستگاه سیاست خارجی کشورها است. واقعیت‌های ژئوپلیتیک، پدیدارهای ژئوپلیتیک ناشی از تأثیر و تأثر عوامل جغرافیایی - محیطی و سیاست - قدرت بر همدیگر است که به عنوان عوامل و متغیرهای ژئوپلیتیک، گزینه‌های سیاست داخلی و خارجی دولت‌ها را در مسیر دستیابی به منافع ملی، در عرصه‌های ملی و فراملی تعیین می‌کنند و راهنمای تدوین کدهای ژئوپلیتیک هر حکومتی در سطوح مختلف محلی، منطقه‌ای و جهانی با توجه به سطح قدرت ملی و وزن ژئوپلیتیک آنها است. علاوه بر واقعیت‌های ژئوپلیتیک،

1. Nicholas John Spykman.

تصورات ژئوپلیتیک نیز بر استراتژی‌های فرامرزی دولت‌ها جهت و معنا می‌بخشند. دولت‌ها به عنوان بزرگ‌ترین بازیگران سیاسی، ختمی‌ها، سیاست‌ها و الگوهای رفتاری خود نسبت به یک فضا را بر اساس تصور ژئوپلیتیک شکل می‌دهند؛ به طوری که عمل سیاسی یک کشور نسبت به یک کشور دیگر ناشی از تصور ژئوپلیتیک آن می‌باشد. (حافظ‌نیا، ۱۳۸۸) شکل‌گیری تصورات ژئوپلیتیک یک کشور را می‌توان در منابع رسمی و غیر رسمی آن جستجو کرد. از مهم‌ترین منابع رسمی می‌توان به قانون اساسی و اسناد دولتی کشورها اشاره کرد که در آن استراتژی‌ها، برنامه‌ها، اهداف و ارزش‌های نظام‌های سیاسی بازتاب یافته است. از این رو، روابط و کنش‌های سیاسی دولت‌ها در عرصه جهانی تابعی از راهبرد و موقعیت ژئوپلیتیک آنها و نیز ساختار نظام‌های ژئوپلیتیک است. در نتیجه، همبستگی و هماهنگی بالایی میان ژئوپلیتیک و الگوی رفتار سیاست خارجی دولت‌ها برقرار است و بر اساس آن، راهبردهای ژئوپلیتیک طراحی و عملیاتی می‌شوند تا به ساختار روابط ژئوپلیتیک جهت و معنا بخشد. (کاویانی‌راد و بویه، ۱۳۹۱: ۱۱۷)

مدل نسبت سیاست خارجی و ژئوپلیتیک (بیرونی)

محیط‌شناسی تحقیق

استراتژی‌های ژئوپلیتیک حکومت جمهوری اسلامی ایران

۱. استراتژی نه شرقی نه غربی

با پیروزی انقلاب اسلامی، جهت‌گیری مثبت و موافق ایران در ساختار جهان دوقطبی جای خود را به سیاست اعتراضی نه شرقی - نه غربی داد. این سیاست، ایران را کانون نیروهای ژئوپلیتیک غیر همسو با نظام دوقطبی کرد. به عبارت دیگر، انقلاب ایران خلئی ژئوپلیتیک در دل نظام دو قطبی ایجاد کرد و خود را خارج از این ساختار تعریف کرد. از منظر جمهوری اسلامی مفهوم نه شرقی و نه غربی مبتنی بر نفی سلطه، استقلال‌طلبی و تن‌دادن به حاکمیت خارجی است. این استراتژی مدعی تغییر توازن قوا و ایجاد قطب سوم در برابر دو قطب شرق و غرب بود. (Keddie & Gasiorowski, 1990: 106)

۲. تشکیل امت واحده

مفهوم امت واحده، ریشه‌ای قرآنی دارد و می‌توان برای معرفت و شناخت دو واژه «امه» و «واحد» به آیاتی از قرآن مراجعه کرد. «وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَجَعَلَ النَّاسَ أُمَّةً وَاحِدَةً»؛ (هود / ۱۱۸) «... وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً»؛ (مائده / ۴۸) «... كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّينَ»؛ (بقره / ۲۱۳) «... ان هذه امتكم امه واحده و انا ربكم فاعبدون». (انبیاء / ۹۲)

مفهوم امت در دیدگاه مسلمانان به مجموعه‌ای انسانی گفته می‌شود که هدف و مقصد واحدی آنان را گرد هم آورده باشد و نیز شامل کسانی باشد که کفر را نفی کرده و مایلند با یکدیگر زندگی کنند. (Gardet, 1984: 283) در رویکرد سیاسی به اسلام، مفهوم امت هسته اصلی نظریه اسلام سیاسی است. در این رویکرد مرزهای سیاسی جز آنهایی که دارالاسلام را از دارالحرب جدا می‌کند، در دیدگاه اسلام اعتباری نداشت. در دارالسلام نیز مجموعه‌ای از افراد که به واسطه مذهب تعامل و پیوند دارند امت نامیده می‌شدند. (Holt, Lambton, Lewis, 1977: 175)

۳. صدور انقلاب

صدور انقلاب کنش مشترک تمامی انقلاب‌های جهان شمول است که با تکیه بر شعارها و آرمان‌های انقلابی خود خواستار دگرگونی در ساختار سیاسی کشورهای به زعم خود غیرانقلابی هستند. (محمدی، ۱۳۸۵: ۶۰) در مورد انقلاب اسلامی نیز صدور انقلاب اسلامی بنیادی‌ترین استراتژی ژئوپلیتیکی جمهوری اسلامی بوده و هست. جمهوری اسلامی مبتنی بر این استراتژی رسالت خود را ایجاد یک جامعه و دولت الگوی اسلامی و ترویج این مدل و الگو به سایر ملت‌ها و کشورها می‌داند. اصول این استراتژی را می‌توان در گفتمان رهبران و مسئولان ارشد جمهوری اسلامی مشاهده کرد. در این میان برپایه سرشت جغرافیا، اولین آوردگاه صدور انقلاب، کشورهای هم‌جوار خواهند بود. از این رو، هدف صدور انقلاب سرنگون‌سازی حکومت‌های دیکتاتور و ضد اسلامی در جغرافیای جهان اسلام بوده و هست.

۴. آمریکاستیزی

فلسفه اعتراضی مذهب شیعه و سنت‌های سیاسی ایرانیان همچون دادگری و ظلم‌ستیزی و نگرش خیر و شریکانه به هستی، شکل ویژه‌ای به جهان‌بینی ایرانیان داده است. (Moshirzadeh, 2007: 8) از این رو هرآنچه که ایرانی ضد جهان‌بینی خود درک کند نماد شر خواهد بود که باید برچیده شود. انقلاب ایران شر و ظالم را آمریکا، با مفهوم شیطان بزرگ و شاه را با مفهوم خائن و جنایتکار درک کرد. از این رو، انقلاب در گام اول حکومت وابسته به آمریکا را سرنگون ساخت و در ادامه به مبارزه‌جویی با این کشور در قلمروهای آن پرداخت. بر این اساس رویکرد ضد آمریکایی جمهوری اسلامی در دو ویژگی (مبارزه هم‌مونیکی خیر و شر) در بعد اندیشه و (مبارزه انقلابی - محافظه‌کار) در بعد سیاسی قابل تبیین است. این امر سبب شده تا جمهوری

اسلامی کانون مبارزات ضد آمریکایی در جهان سیاست شود. به همین نسبت ژئوپلیتیک دو کشور ایران و آمریکا نیز از این رویکرد متأثر شده و گستره‌های جدیدی در عرصه سیاست خارجی دو کشور خلق شده است.

۵. ام‌القری

بر اساس این نظریه، جهان اسلام یک امت واحد است و کشوری که بتواند با تشکیل حکومت اسلامی سطح رهبری خود را از مرزهای سرزمینی‌اش فراتر برد در موقعیت ام‌القرای جهان اسلام قرار می‌گیرد. ویژگی مهم و اصلی ام‌القری این است که در آن سرزمین، نخست حکومت اسلامی مستقر شده است و دوم صلاحیت و گستره رهبری ام‌القری نسبت به کل امت اسلامی در آن پدید آمده است؛ یعنی این رهبری، لیاقت ولایت بر کل امت را دارد. (لاریجانی، ۱۳۷۵: ۲۵)

از منظر استراتژیست‌های جمهوری اسلامی، نظریه ام‌القری راهبردی برای تبیین خط‌مشی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران و موقعیت ایران در جهان اسلام است که برای اولین بار در دهه ۱۳۶۰ از سوی محمدجواد لاریجانی مطرح شد. (فیرحی، ۱۳۸۲: ۲۶۰) از نظر مبتکران این استراتژی، جمهوری اسلامی ایران، ام‌القرای جهان اسلام و امام خمینی با تأسیس حکومت مبتنی بر ولایت فقیه در دو شأن رهبر ایران و رهبر جهان اسلام قرار گرفت. (مسعودی‌فر، ۱۳۸۲: ۳۲۸) به این ترتیب حکومت ایران بایستی علاوه بر منافع ملی به منافع جهان اسلام نیز بپردازد و دیگر کشورها نیز موظفند از ایران به عنوان ام‌القرای جهان اسلام حمایت و دفاع کنند.

۶. خروج ایران از سنتو

سنتو (سازمان پیمان مرکزی)^۱ در سال ۱۳۳۳ در بغداد بین کشورهای پاکستان، ترکیه، عراق و انگلستان منعقد گردید و در آبان ۱۳۳۴ ایران رسماً به آن پیوست. پس از کودتای ۱۳۳۷ عبدالکریم قاسم در عراق و خروج آن کشور از پیمان بغداد، نام آن به سنتو تغییر یافت. پس از وقوع انقلاب اسلامی، ابتدا در ۲۲ اسفند ۱۳۵۷ سخنگوی دولت موقت جمهوری اسلامی، عباس امیرانتظام، خروج ایران از پیمان سنتو را اعلام کرد. (کیهان، ۱۳۵۷: ش ۱۰۶۶۰) سپس وزارت خارجه دولت موقت در تاریخ دوشنبه ۶ فروردین سال ۱۳۵۸ رسماً کناره‌گیری دولت موقت جمهوری اسلامی ایران را از پیمان سنتو به دول پاکستان، ترکیه و انگلستان اعلام کرد. (کیهان، ۱۳۵۸: ش ۱۰۶۶۸)

۷. ورود به جنبش عدم تعهد

جنبش کشورهای غیر متعهد^۲ در سال ۱۹۶۱ میلادی در اوج جنگ سرد و فضای دوقطبی بین غرب و شرق با هدف وحدت میان کشورهایی که نه در اردوگاه کمونیسم و نه در اردوگاه سرمایه‌داری قرار داشتند تشکیل

1. Central Treaty Organization.
2. Non-Aligned Movement.

شد. اولین اجلاس سران عدم تعهد که باعث موجودیت این سازمان نیز شد با حضور مارشال یوزیپ تیتو رهبر یوگوسلاوی، قوام نکرومه رهبر غنا، جمال عبدالناصر رئیس‌جمهور مصر، جواهر لعل نهرو نخست وزیر هند و سوکارنو رهبر استقلال اندونزی در کنفرانسی در شهر بلگراد در کشور یوگوسلاوی برگزار شد. در این میان ایران به دلیل پیوستن حکومت پهلوی به پیمان نظامی بغداد نتوانست در نخستین اجلاس سران کشورهای غیرمتعهد حضور یابد و از آن تاریخ به بعد نیز مسئله عضویت ایران در این جنبش مطرح نشد. اما در سال ۱۳۵۷، پس از پیروزی انقلاب اسلامی و در ششمین نشست سران جنبش عدم تعهد در هاوانا، ایران بر اساس انگاره نه شرقی نه غربی به عضویت این سازمان درآمد.

۸. اسرائیل‌ستیزی

نوع نگاه جمهوری اسلامی ایران به اسرائیل و تلقی از این رژیم سیاسی به عنوان واحدی نامشروع، موضوعی خاص و منحصر به فرد است. از دید جمهوری اسلامی، اسرائیل غاصبی است که حق و سرزمین فلسطینیان را غصب کرده است، بر مسلمانان فلسطینی ظلم می‌کند و حقوق آنان را به بیگانگانی می‌دهد که از سایر نقاط جهان به فلسطین آمده بودند. (مشیرزاده و مصباح، ۱۳۹۰: ۲۶۰ - ۲۵۰) در این زمینه رهبران ارشد جمهوری اسلامی از اسرائیل با عنوان غده سرطانی یاد می‌کنند و به ناپودی و محو آن از جغرافیای سیاسی جهان باور دارند. (<http://khamenei.ir>)

۹. حمایت از جنبش‌های آزادی‌بخش

جنبش‌های آزادی‌بخش^۱، یکی از انواع جنبش‌های اجتماعی است که هدف آن دگرگونی ساختارهای سیاسی است. تغییراتی که اعضای این جنبش‌ها در پی آن هستند، دگرگونی‌های سریع و عظیم، جامع و فراگیر و اغلب همراه با خشونت است. از این رو، این جنبش‌ها اغلب به انقلاب منجر می‌شوند و ساختار جامعه را تغییر می‌دهد. عموماً جنبش‌های آزادی‌بخش در برابر مفاهیمی چون استعمار مانند نهضت آزادی‌بخش الجزایر، (Connelly, 2002: 175) دولت‌های ملی نامشروع مانند جبهه آزادی‌بخش ساندینیستا، (Zimmermann, 2000: 170) استقلال ملی مانند ارتش جمهوری خواه ایرلند (Durney, 2004: 8) و سلطه مانند نهضت مقاومت ملی فرانسه (Moore, 2000: 125-142) شکل می‌گیرند. ماهیت عدالت‌خواهانه، ضددیکتاتوری و استقلال‌خواهانه انقلاب ایران نوعی هم‌نوایی با سایر انقلاب‌ها و جنبش‌های آزادی‌خواهانه برقرار ساخت. از این رو یکی از رسالت‌های جمهوری اسلامی حمایت از جنبش‌های آزادی‌بخش جهان در راستای استراتژی صدور انقلاب تعریف شد.

۱۰. منطقه‌گرایی

منطقه‌گرایی معرف نطج و شکل‌گیری تعامل در یک منطقه (Hettne & Andras & Osvaldo, 1999: 25)

1. Liberation movement.

و نیز انکشاف نیروهای هم‌گرا در یک محدوده جغرافیایی (Fawcett & Hurrell, 1995: 39) است. در قالب منطقه‌گرایی، جهان سیاسی الگوی جدیدی از نظم منطقه‌ای را تجربه خواهد کرد و ثبات و امنیت در جهان آینده در قالب نظم‌های منطقه‌ای تعریف خواهد شد. در این رویکرد، منطقه شامل گروهی از کشورها می‌شود که دارای نوعی وابستگی سیاسی نسبت به همدیگر هستند. (Morgan & Lake, 1997: 45)

پس از انقلاب، ایران به واسطه استراتژی‌ها و اهداف ژئوپلیتیکی خود همچون آزادسازی فلسطین، آمریکاستیزی و صدور انقلاب به طور جدی درگیر مسائل خاورمیانه و قلمروهای اسلامی شد. علاوه‌براین، سیاست نه شرقی و نه غربی نیز نشانگر مکاشفه ایران برای ارتباطی‌های جدید و خلق مناطق سیاسی - عملکردی دیگری است. از این‌رو ایران برای مقابله با استراتژی‌های ضد ایرانی آمریکا در زمینه‌های سیاسی، اقتصادی و حتی فرهنگی ناگزیر از روی آوردن به منطقه‌گرایی و تشکیل ائتلاف‌های سیاسی مدنظر خود است. برای مثال می‌توان به پیوندهای نزدیک سیاسی و اقتصادی ایران با چین و روسیه و نیز تمایل ایران برای پیوستن به سازمان همکاری‌های شانگهای اشاره کرد. فروپاشی شوروی نیز نقطه عطفی در رویکردهای ژئوپلیتیکی منطقه‌ای ایران به وجود آورد. ظهور کشورهای تازه‌استقلال‌یافته در آسیای مرکزی و قفقاز از منظر هم‌پوشانی‌های تمدنی و فرهنگی، سبب شد تا ایران بخشی از استراتژی‌های ژئوپلیتیک منطقه‌ای خود را معطوف به این مناطق کند.

بسترهای قانونی استراتژی‌های ژئوپلیتیکی جمهوری اسلامی

۱. قانون اساسی ایران

در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران به عنوان کلان‌ترین و مهم‌ترین قانون کشور، راهبردهای ژئوپلیتیکی از مقولاتی هستند که به نحو چشم‌گیری مورد اعتنا واقع شده‌اند. سه اصل ۱۵۲، ۱۵۴، ۱۵۵ بر طیف وسیعی از اهداف، مقاصد و ضوابط ژئوپلیتیکی جمهوری اسلامی تأکید دارد. اصول مذکور نشان‌دهنده استراتژی‌های ژئوپلیتیکی جمهوری اسلامی ایران است.

در اصل ۱۵۲، قانون به نفی هرگونه سلطه‌جویی و سلطه‌پذیری، حفظ استقلال، تمامیت ارضی کشور، دفاع از حقوق مسلمانان، عدم تعهد در برابر قدرت‌های سلطه‌گر و روابط صلح‌آمیز متقابل با دول غیر محارب اشاره دارد. این اصل رکن اصلی ژئوپلیتیک جمهوری اسلامی به‌شمار می‌آید. از این‌رو کنشگری جمهوری اسلامی در کشورهای مسلمانی همچون فلسطین، عراق، بحرین، آذربایجان، افغانستان بر طبق این اصل انجام می‌گیرد. همچنین بر مبنای این اصل، جمهوری اسلامی از یک سو خود را متعهد به دفاع از حقوق مسلمانان می‌داند و از سوی دیگر آنها را به تشکیل امت واحده تشویق می‌کند.

اصل ۱۵۴ نمود جهانی اندیشی ایرانی است. در این اصل، سعادت انسان و برقراری حکومت حق و عدل به عنوان حق همه مردم جهان به عنوان آرمان جمهوری اسلامی مطرح شده است. همچنین در ادامه

جمهوری اسلامی متعهد به حمایت از مبارزات مستضعفان در مقابل مستکبران جهان شده است. در همین رابطه در اصل ۳ نیز به موضوعاتی چون تعهد برادرانه نسبت به همه مسلمانان و حمایت بی‌دریغ از مستضعفان جهان اشاره شده است. بر این اساس، جمهوری اسلامی جهان کنونی و کشورهای آن را به دو دسته مستکبر و مستضعف تقسیم کرده و خود را رهبر و آزادی‌بخش کشورهای مستضعف جهان تعریف کرده است. از این‌رو، استراتژی‌های حمایت از جنبش‌های آزادی‌بخش، حمایت از مستضعفان جهان، آمریکاستیزی، اسرائیل‌ستیزی مشروعیت خود را از این قانون می‌گیرد.

بنیادهای قانونی استراتژی تشکیل امت واحد اسلامی در اصل ۱۱ قانون اساسی به وضوح آمده است. این اصل با اشاره به آیه «ان هذه امتکم امة واحدة و أنا ربکم فاعبدون» به امت بودن همه مسلمانان، سیاست کلی دولت بر پایه ائتلاف و اتحاد اسلامی، کوشش پیگیر در راستای تحقق وحدت سیاسی، اقتصادی و فرهنگی جهان اسلام تأکید دارد. بر این اساس بندهای مندرج در اصل ۳ و ۱۱ یکی از اهداف مهم ژئوپلیتیکی جمهوری اسلامی را با عنوان تحقق حکومت واحد جهانی تشکیل می‌دهد. علاوه بر این، در مقدمه قانون اساسی نیز به این مقوله اشاره شده است:

قانون اساسی با توجه به محتوای اسلامی انقلاب ایران که حرکتی برای پیروزی تمامی مستضعفین بر مستکبرین بود زمینه تداوم این انقلاب را در داخل و خارج کشور فراهم می‌کند. به ویژه در گسترش روابط بین‌المللی، با دیگر جنبش‌های اسلامی و مردمی می‌کوشد تا راه تشکیل امت واحد جهانی را هموار کند و استمرار مبارزه در نجات ملل محروم و تحت ستم در تمامی جهان قوام یابد. (قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران <http://rc.majlis.ir>)

۲. قوانین پنج‌ساله توسعه کشور

قوانین توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران مجموعه برنامه‌های میان‌مدتی است که به صورت پنج‌ساله پس از پایان جنگ ایران و عراق تدوین شد. مجموع قانون‌های توسعه ایران شامل قانون برنامه اول، دوم، سوم و چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران است که در تاریخ‌های ۱۳۶۸/۱۱/۱۱ و ۱۳۷۳/۹/۲۰ و ۱۳۷۹/۱/۱۷ و ۱۳۸۳/۶/۱۱ به تصویب مجلس شورای اسلامی رسید. با نگاهی به مواد و تبصره‌های این قوانین، روشن می‌شود که ایران انگاره‌ها و راهبردهای ژئوپلیتیکی خود را به جز در قانون اول توسعه در بقیه قوانین جای داده است. قانون برنامه اول به طور کامل بر بازسازی کشور پس از جنگ متمرکز بود و لذا رویکرد خاصی نسبت به استراتژی‌های فرامرزی نداشت. در ادامه به واکاوی قوانین توسعه و جایگاه سیاست خارجی و ژئوپلیتیک ایران در آن می‌پردازیم.

یک. قانون برنامه پنج‌ساله دوم توسعه

در فصل «اهداف کلان کیفی خط‌مشی‌های اساسی و سیاست‌های آلی برنامه دوم توسعه»، در بند ۱۳، بخش دوم،

مهم‌ترین کنش‌های ژئوپلیتیکی جمهوری اسلامی مورد تأکید قرار گرفته است. قانون‌گذار، دولت را به ادامه مبارزه با رژیم‌های استکباری به‌ویژه آمریکا و حمایت از مبارزه برای آزادی قدس و محو رژیم اشغالگر قدس موظف می‌کند. همچنین در ادامه در تبصره ۵۷ قانون دوم توسعه، ابعاد رسانه‌ای و فرهنگی ژئوپلیتیک جمهوری اسلامی مورد توجه قرار گرفته است. از این‌رو در قسمت (د) به گسترش مبادلات فرهنگی و حمایت از فعالیت‌های بخش غیردولتی در عرضه محصولات فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در سراسر دنیا به‌ویژه کشورهای اسلامی و جهان سوم اشاره شده است. قانون در اینجا قلمروهای عملکردی برای کنش‌گری ژئوپلیتیکی را نیز مشخص کرده است. در قسمت‌های (ه) و (و) نیز به گسترش روابط با خبرگزاری‌های مستقل و مؤثر منطقه‌ای و بین‌المللی و استفاده از کانال‌های ماهواره‌ها به منظور پوشش مخاطبان کشورهای دیگر، ایجاد شبکه‌های رادیویی و تلویزیونی بین‌المللی اسلامی، گسترش برنامه‌های آموزشی زبان و ادبیات فارسی اشاره شده است. (قانون دوم توسعه <http://rc.majlis.ir>)

دو. قانون برنامه پنج‌ساله سوم توسعه

در این قانون نسبت به قانون دوم توسعه، الزام‌های قانونی در خصوص رویکردهای ژئوپلیتیکی جمهوری اسلامی توسعه بیشتری پیدا کرده است. در فصل ۲۳ با عنوان امور عمومی (سیاست داخلی و روابط خارجی) در ماده ۱۸۶ استراتژی‌های ژئوپلیتیکی و الزامات سیاست خارجی برای وزارت امور خارجه و دستگاه‌های ذی‌ربط بدین شرح مشخص شده است:

۱. گسترش همکاری‌های دو جانبه، منطقه‌ای و بین‌المللی؛

۲. بهره‌گیری از روابط برای افزایش توان ملی؛

۳. مقابله با افزون‌خواهی کشورهای متخاصم؛

۴. تلاش برای رهایی منطقه از حضور بیگانگان؛

۵. مقابله با تک‌قطبی شدن جهان؛

۶. حمایت از مسلمانان و ملت‌های مظلوم؛

۷. تلاش برای ایجاد نزدیکی بیشتر میان کشورهای اسلامی؛

۸. تلاش برای اصلاح ساختار سازمان ملل. (قانون سوم توسعه <http://www.ghavanin.ir>)

سه. قانون برنامه پنج‌ساله چهارم توسعه

واکاوی مفاد قانون چهارم نشان می‌دهد در این قانون نیز نسبت به قوانین قبلی، تمهیدات و استراتژی‌های ژئوپلیتیکی، توسعه بیشتری یافته است. بخشی از این توسعه مربوط به استراتژی منطقه‌گرایی و علایق ژئواکونومیک ایران است. باین‌حال در این قانون مجدداً بر استراتژی‌های سنتی ایران تأکید شده است. در فصل دهم بخش امنیت ملی قسمت (د) قانون‌گذار به مخالفت با ظلم و سلطه‌گری اشاره دارد. در فصل دوم

با عنوان سیاست‌های کلی برنامه پنجم در بخش امور دفاعی، سیاسی و امنیتی، بند ۳۹ قانون‌گذار به طور مبسوطی به کنش‌های ژئوپلیتیکی و سیاست‌های فرامرزی ایران می‌پردازد. قانون‌گذار در این قسمت دولت را موظف به اجرای تمهیدات و استراتژی‌هایی برای اعتلای شأن، موقعیت، اقتدار و نقش جمهوری اسلامی ایران در منطقه و جهان کرده که در شرح آن به این صورت است:

۱. تقویت همکاری‌های دوجانبه، منطقه‌ای و بین‌المللی با اولویت کشورهای همسایه؛
 ۲. مقابله با افزون‌خواهی و اقدام متجاوزانه در روابط خارجی؛
 ۳. تلاش برای رهایی منطقه از حضور بیگانگان؛
 ۴. حمایت از مسلمانان و ملت‌های مظلوم و مستضعف به‌ویژه ملت فلسطین؛
 ۵. تلاش برای هم‌گرایی بیشتر میان کشورهای اسلامی؛
 ۶. تلاش برای اصلاح ساختار سازمان ملل؛
 ۷. سازماندهی تلاش مشترک برای ایجاد مناسبات و نظامات جدید اقتصادی، سیاسی و فرهنگی منطقه‌ای و جهانی با هدف تأمین عدالت، صلح و امنیت جهانی؛
 ۸. حضور فعال و هدفمند در سازمان‌های بین‌المللی و منطقه‌ای و تلاش برای ایجاد تحول در رویه‌های موجود براساس ارزش‌های اسلامی؛
 ۹. ارتقاء نقش مدیریتی ایران در توزیع و ترانزیت انرژی، افزایش فرصت‌های صادراتی، جذب سرمایه و فناوری‌های پیشرفته و کمک به استقرار نظام پولی، بانکی و بیمه‌ای مستقل با کمک کشورهای منطقه‌ای و اسلامی و دوست با هدف کاهش وابستگی به سیستم پولی نظام سلطه؛
 ۱۰. تقویت تعامل فرهنگی، حقوقی، سیاسی و اقتصادی با جهان به‌ویژه حوزه تمدن اسلامی — ایرانی.
- (قانون چهارم توسعه <http://www.ghavanin.ir>)

چهار. قانون برنامه پنج‌ساله پنجم توسعه

این قانون علاوه بر اینکه تمرکز خود را بر منطقه‌گرایی و مزیت‌های ژئواکونومیکی ایران قرار داده، انگاره مدیریت جهانی و مشارکت در این پروسه را نیز مطرح می‌کند. بر این اساس، گفته‌های سیاستمداران ایران مبنی بر مدیریت جهانی و نقد ساختار شورای امنیت سازمان ملل، برخاسته از این رویکرد جدید است. (<http://www.asriran.com>) قانون‌گذار در بخش سیاست خارجی، ماده ۲۰، وزارت امور خارجه را موظف کرده است تا برای اعتلای موقعیت، اقتدار و نقش جمهوری اسلامی ایران و استفاده از فرصت‌های اقتصادی در منطقه و نظام بین‌المللی و بسط گفتمان عدالت‌خواهی در روابط بین‌الملل، سیاست‌های زیر را انجام دهد.

الف) تنظیم سطح روابط و مناسبات سیاسی، اقتصادی و فرهنگی با کشورهای دارای دیدگاه و مواضع غیر همسو با جمهوری اسلامی ایران.

ب) تلاش برای حضور فعال، مؤثر و الهام‌بخش در مناسبات دوجانبه و سازمان‌های منطقه‌ای و بین‌المللی از طریق:

۱. تدوین نظام جامع تقویت حضور ایران در سازمان‌های منطقه‌ای و بین‌المللی با دستور کار مشخص برای اقدام در مورد هر یک از آنها حداکثر در سال اول پس از زمان اجرایی شدن برنامه؛
 ۲. تدوین فرآیند پیشنهادی ایران برای اصلاح ساختار سازمان ملل متحد در راستای منافع ملی جمهوری اسلامی ایران حداکثر در سال اول برنامه و تلاش برای تحقق آن؛
 ۳. پیگیری حمایت از حقوق مسلمانان و مستضعفان جهان به‌ویژه ملت مظلوم فلسطین در سازمان‌های منطقه‌ای و بین‌المللی؛
 ۴. همکاری با کشورهای منطقه و اسلامی و نیز استفاده از سایر ظرفیت‌های اقتصادی، حقوقی، سیاسی، فرهنگی، رسانه‌ای و بین‌المللی برای کاهش حضور نظامی بیگانگان؛
- د) تقویت روابط حسنه با همسایگان، اعتمادسازی، تنش‌زدایی و هم‌گرایی با کشورهای منطقه و اسلامی به‌ویژه کشورهای همسایه و اسلامی؛
- و) توسعه و تعمیق دیپلماسی عدالت‌خواهانه در جهان؛
- ز) ارتقاء مدیریت ایران در حوزه اقتصادی در منطقه به‌ویژه در حوزه توزیع و عبور (ترانزیت) انرژی و تلاش برای قرار گرفتن در مسیرهای انتقال انرژی در منطقه.
- همچنین در ارتباط با بند (ز) در ماده ۱۶۳ بخش حمل و نقل، قانون‌گذار عنوان می‌کند:

به منظور تسهیل تجارت، رقابت‌پذیر کردن فعالیت‌های حمل و نقل و با توجه به مزیت‌های نسبی در زنجیره عرضه و خدمات ترابری منطقه‌ای و بین‌المللی، دولت مجاز است نسبت به تهیه طرح مکان‌یابی پایانه‌های بارگنج (کانتینری) و حمل و نقل ترکیبی در شبکه اصلی و عبوری (ترانزیتی) کشور اعم از شمالی - جنوبی، شرقی - غربی و نیز شبکه آسیایی تا پایان سال دو برنامه و اجرای آن از طریق بخش خصوصی و تعاونی اقدام نماید.

همچنین در ماده ۱۶۶ دوباره به موضوع ترانزیت و زیرساخت‌های آن اشاره شده است. در این ماده عنوان

شده است:

به منظور تقویت موقعیت کشور در شبکه حمل و نقل هوایی بین‌المللی و افزایش درآمد ناشی از عبور (ترانزیت) و حمل و نقل کالا و مسافر و اشتغال مولد و تبدیل شدن فرودگاه بین‌المللی امام خمینی به قطب اول حمل و نقل بار منطقه و قطب دوم حمل و نقل مسافری منطقه، دولت باید به ایجاد شهر فرودگاهی در بخشی از اراضی فرودگاه بین‌المللی امام خمینی و ایجاد منطقه آزاد تجاری و منطقه ویژه اقتصادی در بخشی از اراضی فرودگاه جهت ارائه خدمات بانکی و بیمه‌ای و سایر خدمات شهر فرودگاهی از قبیل گردشگری، پزشکی، رفاهی و... اقدام نماید. (<http://dotic.ir>)

۳. سند چشم‌انداز بیست ساله ایران

قانون چشم‌انداز بیست‌ساله ایران، سندی است که هدف راهبردی آن توسعه ایران در زمینه‌های مختلف فرهنگی، علمی، اقتصادی، سیاسی و اجتماعی است که با تدبیر رهبری و توسط مجمع تشخیص مصلحت نظام تدوین شده است. اجرای این چشم‌انداز از سال ۱۳۸۴ و در قالب چهار برنامه توسعه ۵ ساله انجام می‌گیرد که افق آن سال ۱۴۰۴ است. این قانون هدف خود را دست‌یافتن ایران به جایگاه اول اقتصادی، علمی و فناوری در سطح منطقه آسیای جنوب غربی (شامل آسیای میانه، قفقاز، خاورمیانه و کشورهای همسایه) عنوان می‌کند. همچنین در بعد فرهنگی و سیاسی هدف خود را الهام‌بخشی فعال به کشورهای جهان اسلام با تحکیم الگوی مردم‌سالاری دینی، توسعه کارآمد، جامعه اخلاقی، نواندیشی و پویایی فکری و اجتماعی، تأثیرگذار بر هم‌گرایی اسلامی و منطقه‌ای عنوان کرده است. بر این اساس تأکید این قانون بیشتر بر جنبه‌های اقتصادی و ژئواکونومیک ایران است. همچنین در بخش‌هایی از قانون بر راهبردهای رسانه‌ای نیز تأکید شده است. قانون‌گذار در بخش سیاست‌های کلی انرژی در بند (الف) با عنوان سیاست‌های کلی نفت و گاز، به بهره‌برداری از موقعیت منطقه‌ای و جغرافیایی کشور برای خرید و فروش و فرآوری و پالایش و معاوضه و انتقال نفت و گاز به بازارهای داخلی و جهانی اشاره کرده است. همچنین بر توسعه قابلیت‌های ترانزیتی کشور از طریق دستیابی به سهم بیشتر از بازار حمل و نقل بین‌المللی تأکید دارد.

در بخش سیاست‌های کلی شبکه‌های اطلاع‌رسانی و رایانه‌ای، قانون‌گذار دولت را به حضور فعال و اثرگذار در شبکه‌های جهانی و حمایت از بخش‌های دولتی و غیردولتی در زمینه تولید و عرضه اطلاعات و خدمات ضروری و مفید با تأکید بر ترویج فرهنگ و اندیشه اسلامی موظف کرده است. همچنین بر ایجاد اتحادیه‌های اطلاع‌رسانی با سایر کشورها به‌ویژه کشورهای اسلامی به منظور ایجاد توازن در عرصه اطلاع‌رسانی بین‌المللی و حفظ و صیانت از هویت و فرهنگ ملی و مقابله با سلطه جهانی تأکید کرده است. بر این اساس، در این قانون نیز آمریکا‌ستیزی و مقابله با اسرائیل تحت عنوان مقابله با سلطه جهانی جزو استراتژی‌های ایران تعریف شده است.

۴. قوانین حمایت از فلسطین

مسئله تجاوز اسرائیل به سرزمین فلسطین، همواره از مسائل مهم سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران بوده و از ابتدای پیدایش نظام تا زمان حاضر در اولویت کنش‌های ژئوپلیتیکی‌اش بوده است. از این رو جمهوری اسلامی به منظور عملی کردن هرچه بهتر سیاست‌های ژئوپلیتیکی خود در فلسطین، علاوه بر اینکه در سایر قوانین رسمی خود به قضیه فلسطین اشاره کرده است، سه قانون ویژه نیز برای حمایت از فلسطین در مجلس شورای اسلامی به تصویب رسانده است. این قوانین به ترتیب در سال‌های ۱۳۶۹، ۱۳۷۱ و ۱۳۸۷ به تصویب مجلس شورای اسلامی رسیده است. در تمامی این قوانین به موضوعاتی چون حمایت از شهدا،

جانبازان و مقفودان فلسطینی، اعطای سهمیه تحصیلی برای تحصیل در دانشگاه، شناسایی بیت‌المقدس به عنوان پایتخت فلسطین، تحریم اسرائیل، (قانون واحده اسلامی در مورد تحریم اسرائیل <http://rc.majlis.ir>) برگزاری کنفرانس در خصوص فلسطین، استفاده از تمام ظرفیت‌های منطقه‌ای و بین‌المللی ایران برای کمک به فلسطین، (قانون الزام دولت به حمایت از فلسطین <http://rc.majlis.ir>) دیپلماسی فعال وزارت امور خارجه برای اعمال فشار بر رژیم صهیونیستی، موظف شدن دولت به پیگیری جنایات اسرائیل از طریق مجامع بین‌المللی، موظف شدن سازمان صدا و سیما و وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی برای نشان دادن جنایات رژیم صهیونیستی و مظلومیت مردم فلسطین و ... اشاره شده است. (قانون حمایت از انقلاب اسلامی فلسطین <http://www.ghavanin.ir>)

نتیجه

ارزیابی‌ها و استراتژی‌های جغرافیایی در محیط جهانی و منطقه‌ای به منظور کسب منافع و لوازم استراتژیک برای افزایش قدرت از سوی واحدهای سیاسی، اساس ساختار ژئوپلیتیکی کشورها را تشکیل می‌دهد. در این میان جمهوری اسلامی نیز دارای قلمروها و استراتژی‌های ژئوپلیتیکی ویژه خود است. اگر چه برنامه‌ها و تصمیمات ژئوپلیتیکی را رهبران ارشد سیاسی طراحی و اجرا می‌کنند؛ با این حال در جمهوری اسلامی، سیاست‌های فرامرزی، استراتژی‌ها و کنش‌های معطوف به آن، همگی در قوانین عالی و رسمی کشور که منشأ انتخابی و مردمی دارند، گنجانده شده‌اند. بین این قوانین و اراده ملی در نظام سیاسی رابطه مستقیمی وجود دارد؛ چراکه مشروعیت یک ساختار سیاسی منشأ مردمی دارد؛ اراده‌ای که معطوف به مشارکت در مدیریت کشور است و تبلور آن در پارلمان / مجلس است. حکومت‌های بر آمده از این اراده ملی، در قالب دولت‌های قانونی و بر مبنای قانون تجسم پیدا می‌کند.

بنابراین، قوانین راهبردی و اساسی کشورها محصول توافق جمعی و ملی مردم یک سرزمین با نظامی سیاسی است که از منظر ژئوپلیتیکی مبنای تعاملات و کنش‌های ژئوپلیتیکی قرار می‌گیرد. از این رو، برنامه‌ریزی برای سیاست‌ها و استراتژی‌های ژئوپلیتیکی کشور، مبتنی بر قوانین وضع شده در عالی‌ترین مراجع قانون‌گذاری است و وظایف دولت‌ها را در خصوص کنش‌های فرامرزی روشن می‌کند.

اختصاص ماده‌ها و بندهای متعددی به استراتژی‌های ژئوپلیتیکی در سطح منطقه‌ای و جهانی، به نحو قابل ملاحظه‌ای می‌تواند جنبه‌های قانونی و مشروع ژئوپلیتیک ایران را توضیح دهد. مشروعیت این استراتژی‌ها ناشی از پشتوانه مردمی قوانینی است که نمایندگان مردم در مجلس آن را تصویب کرده‌اند.

همچنین اگر چه مجموعه اعمال و عملکردهای ژئوپلیتیکی جمهوری اسلامی ایران می‌تواند برای دیگر کشورها ماهیتی چالشی و بحران‌آفرین داشته باشد اما به واسطه دو ویژگی قانونی بودن و منشأ مردمی داشتن، کنش‌های ژئوپلیتیکی ایران مشروع هستند. به عبارت دیگر قوه مجریه از یک سو به واسطه الزام و اختیار قانونی

که از جانب نمایندگان مردم به طور غیر مستقیم و از سوی دیگر به واسطه رأی مستقیم مردم به وی اعطا شده است، آنچه در عرصه سیاست خارجی و مناسبات ژئوپلیتیکی خود به انجام می‌رساند از صفت مشروعیت برخوردار است. علاوه بر این، حاکمیت مردم در جمهوری اسلامی و نظارت رضایت‌آمیز آنان بر تصویب قوانین مرتبط با سیاست خارجی و ژئوپلیتیک ایران به کنش‌گری‌های نظام سیاسی ایران مشروعیت می‌بخشد.

به عبارت دیگر، استراتژی‌ها و تصمیمات ژئوپلیتیکی که جمهوری اسلامی اتخاذ کرده یا به اجرا می‌گذارد، قانونی است و قانون اجازه عمل به آن داده است. در غیر این صورت کنش‌های ژئوپلیتیکی نظام فاقد مشروعیت خواهند بود. برای مثال مشروعیت استراتژی‌ها و کنش‌های ژئوپلیتیکی ایران در قلمرو فلسطین علاوه بر مبانی دینی و مذهبی، متأثر از قوانین رسمی کشور و چهار قانون ویژه‌ای است که در این راستا وضع شده است. از این رو استراتژی‌هایی چون دفاع از حقوق مسلمین، حمایت از مستضعفان جهان، مبارزه و مقابله با هژمونی آمریکایی، عدم شناسایی اسرائیل و حمایت از فلسطین، توسعه روابط منطقه‌ای (ارتباط با قلمروهای همجوار و همسایه‌ای چون قفقاز، آسیای مرکزی، آسیای جنوبی، خاورمیانه، خلیج فارس) حمایت از جنبش‌های آزادی‌بخش و ... همگی بر مبنای الزام قوانین رسمی کشور و خواست مردمی در طول زمان پابرجا مانده‌اند.

بر این مبنا واکنش‌های غرب و آمریکا در برابر کنش‌های ژئوپلیتیکی ج.ا.ایران مبنی بر مداخلات ناهنجار آن، محلی از اعراب ندارد. همان‌گونه که آمریکا به پشتوانه رأی سنا و مجلس نمایندگان در شرق آسیا، افغانستان، پاکستان، خلیج فارس، عراق و ... حضور سیاسی، نظامی، اقتصادی و فرهنگی دارد، جمهوری اسلامی نیز به پشتوانه رأی و خواست مردمی به کنش‌گری ژئوپلیتیکی می‌پردازد.

منابع و مآخذ

۱. بی‌نا، ۱۳۹۱، «همه تبعیض‌ها ناشی از حضور انسان‌های ناصالح در مدیریت جهانی است»، ۲۲ فروردین ۱۳۹۱: <http://www.asriran.com/fa/news/208842>
۲. حافظ‌نیا، محمدرضا، ۱۳۸۵، *اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک*، مشهد، انتشارات پاپلی، ج اول.
۳. _____، ۱۳۸۸، *جزوه درس اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک*، منتشر نشده.
۴. خطبه‌های نماز جمعه تهران: <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3040>
۵. دیزی‌کازو، ماریا لوییز، ۱۳۸۶، «سیر دگرگونی مفهوم قانون در حقوق غرب»، ترجمه محمدرضا ویژه، *مجله آموزه‌های فقهی (الهیات و حقوق)*، شماره ۲۳، بهار ۸۶.
۶. *روزنامه کیهان*، ۱۳۵۷، ش ۱۰۶۶۰.
۷. *روزنامه کیهان*، ۱۳۵۸، ش ۱۰۶۶۸.
۸. روسو، ژاک‌ژان، ۱۳۸۹، *قرارداد اجتماعی*، ترجمه مرتضی کلانتریان، تهران، نشر آگاه.

۹. سند چشم‌انداز ۲۰ ساله جمهوری اسلامی ایران: <http://rc.majlis.ir/fa/law/show/132299>
۱۰. عزتی، عزت‌الله، ۱۳۸۶، ژئوپلیتیک، تهران، سمت، چ هفتم.
۱۱. فیرحی، داوود، ۱۳۸۲، *نظام سیاسی و دولت در اسلام*، تهران، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها.
۱۲. قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران: http://rc.majlis.ir/fa/content/iran_constitution
۱۳. قانون الزام دولت به حمایت همه جانبه از مردم مظلوم فلسطین:
- <http://rc.majlis.ir/fa/law/show/134862>
۱۴. قانون برنامه پنج ساله دوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران: <http://rc.majlis.ir/fa/law/show/>
۱۵. قانون برنامه پنج ساله چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران: <http://www.ghavanin.ir/detail.asp?id=28103>
۱۶. قانون برنامه پنجم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران: <http://dotic.ir/AIPLaw/lawview.do?reqCode=lawView&lawId=124125&isLaw=1&type=all&searchText>
۱۷. قانون برنامه سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران: <http://www.ghavanin.ir/detail.asp?id=12310>
۱۸. قانون تصویب قانون واحده اسلامی در مورد تحریم اسرائیل: <http://rc.majlis.ir/fa/law/show/92085>
۱۹. قانون حمایت از انقلاب اسلامی مردم فلسطین: <http://www.ghavanin.ir/detail.asp?id=7587>
۲۰. کاویانی‌راد، مراد و چمران بویه، ۱۳۹۱، «جایگاه مفهوم فضای حیاتی در شکل‌گیری سیاست خارجی عراق»، *فصلنامه ژئوپلیتیک*، شماره ۲۵، سال هشتم.
۲۱. لاریجانی، محمد جواد، ۱۳۷۵، «حکومت اسلامی و مرزهای سیاسی»، *حکومت اسلامی*، شماره دوم، زمستان ۷۵.
۲۲. محمدی، منوچهر، ۱۳۸۵، *بازتاب جهانی انقلاب اسلامی*، تهران، پژوهشگاه فرهنگ و ارشاد اسلامی.
۲۳. مسعودی‌فر، جلیل، ۱۳۸۲، *حفظ فرهنگ ایرانی - اسلامی در فرایند جهانی‌شدن*، قم، همایش جهانی شدن و دین.
۲۴. مشیرزاده، حمیرا و احسان مصباح، ۱۳۹۰، «موضوع اسرائیل در گفت‌وگوهای سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران»، *فصلنامه روابط خارجی*، سال سوم، شماره اول.
۲۵. منصور، جهانگیر، ۱۳۹۱، *قانون برنامه پنج ساله پنجم توسعه جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۴ - ۱۳۹۰)*، بی‌جا، دوران، چ سوم.

26. Connelly, Matthew, 2002, *A Diplomatic Revolution: Algeria's Fight for Independence and the Origins of the Post-Cold War Era*, By. New York and London: Oxford University Press.
27. Crabb .V.Cecil & Antizzo Glenn & Saredidine. S. Leila, 2000, "Congress and the Foreign Policy Process: Modes of Legislative Behavior", *Political Traditions in Foreign Policy*, Publisher: Louisiana State Univ Pr.
28. Crikemans, David, 2009, Where 'geopolitics' and 'foreign policy analysis' once met: the work of Harold and Margaret Sprout and its continued relevance today September.
29. Durney, James, 1997, "The Volunteer: Uniforms, weapons and history of the Irish Republican Army".
30. Durney, James, 2004, The Volunteer: Uniforms, weapons and history of the Irish Republican Army 1913 – 1997.
31. Fawcett Louise, Hurrell Andrew, 1995, *Regionalism in World Politics: Regional Organization and International Order*, Publisher: Oxford.
32. Finnis, John, 1999, *Aquinas: Moral, Political, and Legal Theory, Founders of Modern Political and Social Thought*, Oxford University Press, USA.
33. Gardet, Louis, 1984, *Islam's men, Mentality of Approaches*, Brussels, edition complexes.
34. Hechter, Michael & Horne Christine, 2009, "Theories of Social Order: A Reader Second Edition", edited by Library of Congress, *publishing date*.
35. Hettne Bjorn, Inotai Andras, Sunkel Osvaldo, 1999, *Globalism and the New Regionalism*, Publisher: Palgrave Macmillan.
36. Holt, P. M.; Lambton Ann K. S., Lewis Bernard, 1977, *Cambridge History of Islam*, Vol. 2. Cambridge University Press.
37. Keddie R. Neither, Nikki and Gasiorowski Mark, 1990, *East Nor West: Iran, The Soviet Union, And The United States*, Publisher Yale University Press.
38. Lake A David, Morgan M Patrick, 1997, *Regional Orders: Building Security in a New World*, Publisher: Pennsylvania State University Press.
39. Lyotard, Francois Jean, 1998, *Justice and Political Theory*, Chris Rojek, Bryan S. Turner, Jean-François Lyotard, Rutledge, London.
40. Moore Bob Resistance in Western Europe – 2000, Publication: Oxford, England.
41. Moshirzadeh, Homira, 2007, Discursive Foundations of Irans Nuclear Policy, Security Dialogue, 38(4).
42. Stein, Arthur and Steven E. Lobell, 1997, "Geo-structuralism and International Politics: The End of the Cold War and the Regionalisation of International Security," in *Regional Orders: Building Security in a New World*, David Lake and Patrick M. Morgan eds. (University Park: The Pennsylvania State University Press).
43. Theories of Social Order: A Reader, 2009, Second Edition, edited by Michael Hechter, Christine Horne, Library of Congress, publishing date.
44. Vincent, Andrew, 1987, Theories of the state. Publisher: Wiley-Blackwell.
45. Zimmermann, Matilde, 2000, Sandinista: Carlos Fonseca and the Nicaraguan Revolution Duke University Press Books.

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی